

Existuje Bůh? Přináší náboženství více výhod, nebo hrozeb?

Česko je tradičně řazeno mezi země s největším podílem nevěřících. Při posledním sčítání lidu zaškrtno více než pět miliónů obyvatel políčko „bez náboženské víry“. Naopak přes 13 % populace se přihlásilo k některé církvi, náboženské společnosti nebo směru. Největší zastoupení má římskokatolická církev, k níž se hlásí více než 741 tisíc obyvatel. Dalších více než 900 tisíc občanů zaškrtno, že sice nepřínáleží k žádné církvi, ale přesto se cítí být věřícími.^{1/}

Okolnost, že je náboženská situace natolik pestrá a každý si může svou náboženskost určit sám, je podstatně spjata s osvícenstvím. Osvícenství je dějinné období, které započíná nejprve v Anglii po revoluci z r. 1688 a jeden ze svých vrcholů dosahuje v díle skotského myslitele **Davidu Huma** (1711–1776), který je občas považován za vůbec prvního moderního ateistu. Ve Francii bývá spojováno s Francouzskou revolucí z roku 1789 a mysliteli **Voltairem** (1694–1778) a **Jeanem-Jacquesem Rousseauem** (1712–1778), v Německu s dílem **Immanuela Kanta** (1724–1804), který roku 1781 publikoval *Kritiku čistého rozumu*.

Podstatné pro všechny tři proudy je, že se v popředí zájmu ocitl význam empirie, tedy zkušenosti. Zkušenost odkazuje k našemu přítomnému, smyslovému světu, v jehož kontextu můžeme formulovat poznání. Naopak vše, co tento svět přesahuje, může být předmětem víry, nikoli však vědění. Nakolik tedy Bůh nevstupuje do naší smyslovosti, nemůže být poznán, a my tak nemůžeme s jistotou vědět, zda existuje. Poznat nekonečného věčného Boha zkrátka přesahuje konečné lidské schopnosti.

Na první pohled by se mohlo zdát, že se tento závěr týká výlučně našeho poznávání, ale ve skutečnosti měl dalekosáhlý dopad na společnost a politiku. Osvícenští myslitelé totiž byli přesvědčeni, že když lidem upřou jistotu v náboženských věcech, zamezí tím válečným konfliktům, které pustošily nejen Evropu. Ateismus, příp. agnosticismus se mnohým z nich jevil společensky bezpečnější, neboť se mělo za to, že jeho střízlivost spjatá spíše se skeptickou než fundamentalistickou myslí, nepodněcuje k násilným aktům. Na druhou stranu si mnozí filosofové začali klást otázku, zda náboženství není pro společnost důležité, zda společnost bez náboženství je vůbec ještě společností.

Souhlasíte s tím, že jsou ateismus či agnosticismus společensky bezpečnější než náboženská víra? Přináší náboženská víra pro osobní a společenský život člověka nějaké výhody?

Přední německý osvícenec Immanuel Kant formuloval přesvědčení, že Boha nemůžeme poznat, a tak musíme zůstat ve vztahu k němu agnostici, tedy musíme si přiznat, že nevíme (*agnoscere*). Zároveň však tvrdil, že je nevyhnutelné existenci Boha předpokládat. Jedna věc je vědět, zda existuje posmrtný život,

druhá připustit myšlenku věčného života. Právě tato myšlenka člověku otevírá nový horizont, který je stěžejní nikoli pro posmrtný život, ale pro život veskrze přítomný. Z hlediska posmrtného soudu si klademe otázku po tom, co je pro nás tady a teď podstatné, co je správné a co je třeba naopak zanechat. V tomto smyslu představuje idea posmrtného života jakési vyšší, celkovější patro v našem vztahu k sobě i k druhým.

Další myslitelé, např. **Émile Durkheim** (1858–1917), filosof, který založil sociologii jako vědní obor, zdůraznili, že společnost vyrůstá ze sdílených intuic, které jsou nedokazatelné a které můžeme označit za náboženství svého druhu. Podstatné je, že Durkheim nepočítá s tím, že by náboženství zahrnovalo primárně podněty pro myšlení, spíše se jedná o sadu úkonů, které vykonáváme. Náboženství spojuje především s rituály, a to jak na společenské, tak na osobní rovině. Náboženství potud uspořádává náš život, dává mu řád a stabilitu, ale rovněž nám vštěpuje hodnoty, které nás činí v každodennosti silnějšími. Víra tak není omezujícím, ale naopak posilujícím faktorem. Věřící

„*cítí, že tou pravou polohou náboženství není nutit nás myslet, obohatovat své poznání a k poznatkům, za něž vdčíme vědě, připojovat představy jiného druhu a charakteru, ale nutit nás jednat, pomáhat nám žít. Člověk, který je v kontaktu se svým bohem, není pouze člověkem, který vidí nové pravdy, nevěřícímu nepřístupné, je to zároveň člověk, který více může. Cítí se mnohem silnější na to, aby čelil obtížím a překonával je. Cítí se povznesen nad lidské utrpení, protože se povznesl i nad svou lidskou přirozenost.*“^{2/}

Na Durkheimovu práci navazuje ve dvacátém století americký filosof a sociolog **Robert Bellah** (1927–2013), který v přelomovém článku *Civil Religion in America* z roku 1967 ukazuje, že i v západní sekulární společnosti může existovat něco jako občanské náboženství, tedy sada hodnot (jako rovnost nebo svoboda slova), k nimž se občané hlásí bez ohledu na to, jestli jsou protestanté, katolíci, buddhisté nebo ateisté.^{3/}

Sám Robert Bellah nabyt s odstupem času přesvědčení, že se z amerického občanského náboženství stala prázdná skořápka a že odkaz k Bohu, který často zaznívá v proslovech amerických prezidentů, je pouhou frází. Jeho poslední kniha o tomto tématu nese dané zjištění v názvu: *The Broken Covenant* (Porušená smlouva).^{4/} Ať už je to s občanským náboženstvím jakkoli, je fakt, že Spojené státy platí za protipříklad tzv. sekularizační teze, tedy představy, že

postupující moderna vede nevyhnutelně k sekularizaci, tedy odnáboženštění společnosti i jednotlivců. Tato teze snad platí v případě Evropy, nikoli však v případě Spojených států nebo států Jižní Ameriky.

Jak úzce je náš vztah k náboženství poznamenán aktuálními událostmi, vyjevuje přelomová událost, jakou byl teroristický útok z 11. září 2001. Právě tento den byl osudový nejen pro ony tři tisíce obětí a jejich rodiny, ale i pro další úvahy o náboženství. Vzniklo tzv. hnutí nových ateistů, což jsou myslitelé (a často přírodní vědci), kteří v duchu osvícenství brojí proti náboženství a jeho zhoubnému vlivu na společnost. Za jejich otce lze označit **Richarda Dawkinse** (nar. 1941), autora nesmírně vlivné knihy *Boží blud*. Dále se mezi nové ateisty řadí **Daniel Dennett** (nar. 1942), **Sam Harris** (nar. 1967) a **Christopher Hitchens** (1949–2011).

Sami ve svém úsilí navazují na jednoho z nejvlivnějších logiků dvacátého století **Bertranda Russella** (1872–1970), který je zároveň nositelem Nobelovy ceny za literaturu. Russell byl přesvědčen, že náboženství je zkázonosné, což ilustruje na konfliktnosti křesťanů, a zdůrazňuje, že náboženství člověka nečiní lepším, ale horším. Jeho kniha *Proč nejsem křesťanem* je klasickým dílem v kritice náboženství.

”

Myslím, že náboženství je založeno především na strachu, zčásti na strachu z neznámého a zčásti na touze po jakémsi starším bratrovi, který se za vás postaví, který při vás bude stát ve všech vašich problémech a sporech. Strach je základem celého podniku: strach z tajemného, strach z porážky, strach ze smrti. Strach je rodičem krutosti, a proto není divu, jestliže krutost a náboženství jdou ruku v ruce. Je to proto, že strach je základem těchto dvou věcí.^{5/}

V této pasáži je patrné, jak moc je Russell zavázán osvíceneckému étosu: náboženství vyvěrá z emocí a na ty je třeba odpovědět racionalitou, nikoli vzýváním nejvyšší osoby, která strach nejen „neošetří“, ale vystupňuje, v horším případě dokonce podnítl k pronásledování druhého člověka.

I současní noví ateisté navazují na osvícenecký étos, který je u nich patrný na přesvědčení, že náboženství podkopává svobodomyšlnost. O tomto problému se vyjádřil fyzik a nový ateista **Lawrence Krauss** (nar. 1954) v rozhovoru s českým filosofem (a ateistou) **Tomášem Hříbkem** (nar. 1965):

”

Ten skutečný problém je pro mě náboženská výchova dětí. Někteří lidé se urazí, když řeknu, že indoktrinace malých dětí náboženstvím je forma zneužívání dětí. Ale mám na mysli toto: otázky o existenci boha, o smrti a smyslu bytí se týkají velice subtilních složitých témat a děti prostě nejsou schopny si je vnitřně osvojit v intelektuálním smyslu. Takže jim cpeťe do krku propagandu předtím, než se dokáží k těm věcem postavit, a když pak dospějí, mají je spíš v žaludcích než v hlavách. A to je velmi nespravedlivé! Otázky o existenci boha nebo smyslu všehomíra nedokáže žádné dítě posoudit a je neřfé, že jsou pak coby dospělí už takto indoktrinováni, že o těch věcech mluví s naprostou sebejistotou, ačkoli o nich přece ve skutečnosti nikdo nic neví.^{6/}

Souhlasíte s Russellovou a Kraussovou kritikou náboženství? Co byste proti ní namítli?

Náboženství se ve světle teroristických útoků nedočkalo jen kritiky. Mnozí se k náboženství vztahují pozitivně. Mezi tyto myslitele patří především **Jürgen Habermas** (nar. 1929), jeden z nejvýznamnějších filosofů současnosti.^{7/} To, že žijeme v době, v níž vůči náboženství můžeme být zcela neteční, neznamená, že žijeme v době nenáboženské. Habermas je naopak přesvědčen o nutnosti uchovat svébytnou náboženskou představivost právě v sekulární společnosti.

Spolu s Kantem zdůrazňuje nikoli opozici víry a vědy, jak to činí mnozí osvícenci a všichni noví ateisté, ale naopak souvztažnost víry a rozumu. V proslulu *Víra a vědění*, který přednesl nedlouho po teroristických útocích, zdůrazňuje, že náboženský jazyk je jedním z mála těch, do nichž nepronikl jazyk trhu a důraz na individualismus. Již v zájmu mnohohlasnosti demokratické společnosti bychom o tento hlas měli dbát.

”

Sekulární jazyky, které pouze odstraňují to, co bylo kdysi myšleno, zanechávají zranění. Když se hřích proměnil ve vinu, když se přestupek proti Božím přikázáním proměnil v porušení lidských zákonů, něco jsme tím ztratili. Touha po odpuštění je totiž stále spojena s nesentimentální touhou odčinit utrpení způsobené druhým.^{8/}

Habermas zde mimo jiné odkazuje na to, že náboženský jazyk není bez ztráty převoditelný v jazyk sekulární. Vina je zavinění, kterého jsme se dopustili a které je nám plným právem přičitatelné, ale hřích nutně neodkazuje k vědomému zavinění. Hříchem může být třeba i nevědění. Například někomu ublížíme, aniž bychom to měli v úmyslu. Můžeme pak s dobrými důvody tvrdit, že nemáme morální vinu, ale hřích poukazuje na to, že pouta mezi lidmi (a nejen ta) nelze omezit na to, co je vědomé, a že naše odpovědnost možná sahá dále.

Habermas zdůrazňuje, že náboženství není jen vírou v nebeského Otce. Rovněž kultivuje smysl a citlivost pro naši konečnost. Právě s konečností má přitom moderní společnost, která je bytostně spjata s ekonomikou nekonečného růstu, velký problém. Náboženské úvahy nás upozorňují na existenci jiného možného vztahu ke světu i k sobě samému. Ostatně není divu, že jedním ze stěžejních pojmů většiny, ne-li všech náboženských tradic, je – vedle Boha, bohů či posvátna – láska.

Láska je síla, kterou na sobě ani na druhém nevy můžeme, není nám k dispozici: sice o ni můžeme usilovat, ale nevynutíme ji na sobě ani na druhém – a přesto nebo právě proto je tak mocná. Bytostně navíc souvisí s dalším fenoménem, který také nemáme ve své moci a který Habermas zmiňuje ve výše uvedeném úseku – odpuštění. „Touha po odpuštění je totiž stále spojena s nesentimentální touhou odčinit utrpení.“ Po odpuštění můžeme toužit, můžeme je chtít uskutečnit, ale to samo nestačí. V tomto smyslu nejsou láska ani odpuštění nikdy jen naším výkonem, ale podstatnou měrou i darem – a již zde jsme u počátku náboženského jazyka, nakolik chápeme náboženský jazyk jako to, co není plně v moci jednotlivce a co otvírá prostor naděje.

1/ Viz *Náboženská víra*, <https://www.czso.cz/csu/scitani2021/nabozenska-vira> [Online] [cit. 25. 6. 2022].

2/ DURKHEIM, Emile. *Elementární formy náboženského života*. Přel. Pavla Sadílková Praha: OIKOYMENH, 2002, s. 450.

3/ BELLAH, Robert. Civil Religion in America, in: *Daedalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, 96/1, 1967, s. 1–21.

4/ BELLAH, Robert. *The Broken Covenant. American Civil Religion in Time of Trial*. Chicago: Chicago University Press 1992.

5/ RUSSELL, Bertrand. *Why I Am Not a Christian and Other Essays on Religion and Related Subjects*. London – New York: Routledge, 2004, s. 18. [Pro pracovní list přeložila T. Matějčková].

6/ HŘÍBEK, Tomáš – KRAUSS, Lawrence. Vesmír smysl nemá, naše existence však ano, *Lidové noviny*, 6. června 2014. https://www.lidovky.cz/zpravy-retezove/vesmir-smysl-nema-nase-existence-vsak-ano-rika-kosmolog-lawrence-krauss.A140606_193405_In-zpravy-retezove_hm [online]. [cit. 26. 6. 2022].

7/ HABERMAS, Jürgen – RATZINGER, Joseph. *Dialektik der Säkularisierung. Über Vernunft und Religion*. Freiburg – Basel – Wien: Verlag Herder, 2018.

8/ Jürgen Habermas, *Glauben und Wissen*, Friedenspreis des deutschen Buchhandels, 2001, str. 13. dostupné online: https://www.google.com/url?sa=t&trct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi0ivnXn8n4AhUnQvEDHUPjBwCQFnoECAYQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.friedenspreis-des-deutschen-buchhandels.de%2Ffileadmin%2Fuser_upload%2Fpreistraeger%2F-2000-2009%2F2001%2F2001_Friedenspreis_Reden.pdf&usq=AOvVaw2NvauFEa4kncesCEGHBU6 [online]. [cit. 26. 6. 2022], [pro pracovní list přeložila Tereza Matějčková].